

Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΧΩΡΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΚΙΝΗΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΣΤΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΑ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΗ ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Συγγραφέας: Αγνή Καραδήμου

Εισαγωγή

Η προστασία των πολιτισμικών αγαθών με χωρική υπόσταση, δηλαδή ακινήτων μνημείων και χώρων (αρχαιολογικών χώρων, ιστορικών τόπων, νεώτερων αρχιτεκτονικών μνημείων, ιστορικών κέντρων πόλεων, τοπίων, κ.λ.π. – θα αναλυθούν παρακάτω) αποτελεί αντικείμενο της σύντομης αυτής μελέτης. Ειδικότερα, θα μας απασχολήσουν οι τάσεις που διαγράφονται στα σχετικά ευρωπαϊκά και διεθνή θεσμικά κείμενα ως προς το αντικείμενο και την αντίληψη της προστασίας.

Το ενδιαφέρον για την προστασία των ακίνητων μνημείων σε καιρό ειρήνης, εκδηλώνεται για πρώτη φορά^[1] τη δεκαετία του 1930 κυρίως σε διεθνή συνέδρια αρχιτεκτονικής. Μετά τον Β΄ παγκόσμιο Πόλεμο παρατηρείται μία συστηματική και συνεχώς εξελισσόμενη τάση για τη διεθνοποίηση της προστασίας. Η ίδρυση της Ουνέσκο επιταχύνει τις εξελίξεις^[2]. Υιοθετείται μία σειρά συστάσεων (μη δεσμευτικών από νομική άποψη κειμένων) και συμβάσεων (δεσμευτικών κειμένων) που αφορούν σε διάφορα επί μέρους ζητήματα ή σε συνολικότερες πολιτικές προστασίας, όσον αφορά στα ακίνητα μνημεία και στους χώρους. Οι Συστάσεις αυτές ανακλούν την ανησυχία και τον προβληματισμό για τους κινδύνους που απειλούν τα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους από την απρογραμματίστη ανάπτυξη των αστικών κέντρων και την κατασκευή έργων υποδομών μεγάλης κλίμακας (για τα παραπάνω βλ. και Κόνσολα 1995, 64-65)^[3]. Το 1972 υπογράφεται στο Παρίσι η «Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Φυσικής και Πολιτιστικής Κληρονομιάς». Και η σύμβαση και η αντίστοιχη σύσταση αφορούν στο σύνολο των πολιτιστικών αγαθών, όχι αποκλειστικά στα ακίνητα, αλλά είναι ιδιαίτερα σημαντικές για την προστασία των χώρων, καθώς θεμελιώνουν νέες αντιλήψεις ως προς το αντικείμενο και το περιεχόμενο της προστασίας. Η Σύμβαση επικεντρώνεται στην προστασία των ακίνητων μνημείων και των χώρων, που έχουν εξαιρετική σημασία για τον παγκόσμιο πολιτισμό, κατοχυρώνοντας έτσι και θεσμικά την έννοια του οικουμενικού πολιτισμού^[4].

Παράλληλα με την Ουνέσκο δραστηριοποιείται στα ζητήματα της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς το Συμβούλιο της Ευρώπης. Όσον αφορά στα ζητήματα της προστασίας ακίνητων μνημείων και χώρων, αναφέρουμε κατ' αρχήν τη «Διακήρυξη του Άμστερνταμ», ένα πολύ σημαντικό μη δεσμευτικό κείμενο^[5] που θεωρήθηκε τομή στην εξέλιξη των αρχών της προστασίας καθώς υιοθετεί την αρχή της

ολοκληρωμένης συντήρησης (integrated conservation) (Κόνσολα 1995, 70).

Από τα δεσμευτικά κείμενα αναφέρουμε: α) τη «Σύμβαση για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς», η οποία υπογράφηκε στο Λονδίνο το 1969 και ρυθμίζει τα ζητήματα της αρχαιολογικής έρευνας (ανασκαφών καθώς και ζητήματα δημοσίευσης και διακίνησης αρχαιολογικών ευρημάτων), β) τη «Σύμβαση για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης» που υπογράφηκε στη Γρανάδα το 1985, με αντικείμενο την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς, με παράλληλη βελτίωση του αγροτικού ή αστικού περιβάλλοντος, στο πλαίσιο μίας ενιαίας αναπτυξιακής πολιτικής^[6], γ) τη «Σύμβαση για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς» που υπογράφηκε στη Βαλέτα της Μάλτας το 1992, η οποία αποτελεί αναθεώρηση της Σύμβασης του Λονδίνου, και πραγματεύεται την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς (και των αρχαιολογικών χώρων), σύμφωνα με τις νέες συνθήκες που έχει δημιουργήσει η οικονομική ανάπτυξη και η ανάπτυξη των πόλεων, δ) την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Τοπίο (Φλωρεντία 2000).

Το θεσμικό αυτό πλαίσιο^[7] συμπληρώνει η δραστηριότητα των μη κυβερνητικών οργανισμών, όπως του Διεθνούς Συμβουλίου Μνημείων και Χωρών (ICOMOS). Ο Χάρτης της Βενετίας^[8] ή Διεθνής Χάρτης Αποκατάστασης (1965) έθεσε ένα ευρύ πλαίσιο αρχών σχετικά με τις εργασίες συντήρησης, αποκατάστασης, ανασκαφής, τεκμηρίωσης, και δημοσίευσης των αρχιτεκτονικών μνημείων, και αποτέλεσε ορόσημο στην προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Σημαντικό μη δεσμευτικό κείμενο που συνοψίζει τις νεότερες αντιλήψεις και θέτει αρχές για τον τρόπο διεξαγωγής των ανασκαφών αλλά και για άλλες πτυχές της προστασίας και διαχείρισης των αρχαιολογικών καταλοίπων είναι ο Χάρτης για την Προστασία και τη Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς που υιοθετήθηκε το 1990 στη Λωζάννη (Χάρτης της Λωζάννης 1990)^[9].

Τα κείμενα που επιλέξαμε να σχολιάσουμε είναι κυρίως τα δεσμευτικά κείμενα (οι Συμβάσεις δηλαδή), ενώ από τα μη δεσμευτικά θα περιοριστούμε στη Διακήρυξη του Άμστερνταμ (1975) του Συμβουλίου της Ευρώπης και στα κείμενα του ICOMOS, τα οποία αποτέλεσαν τομή στην εξέλιξη των αντιλήψεων της προστασίας και άσκησαν σημαντική επίδραση στα δεσμευτικά κείμενα που ακολούθησαν. Οι όροι «μνημείο», «ιστορικό μνημείο» «τόπος», «αρχαιολογικός χώρος», «τοπίο», «πολιτιστικό τοπίο», που περιγράφουν ακίνητα μνημεία και χώρους και απαντούν στα παραπάνω κείμενα, σηματοδοτούν την πορεία αλλαγής των αντιλήψεων σχετικά με το αντικείμενο της προστασίας. Στη συνέχεια, επιχειρείται να ανιχνευθεί αυτή η πορεία καθώς και οι γενικότερες τάσεις που διαγράφονται ως προς το αντικείμενο, τις αρχές και τους προσανατολισμούς της προστασίας.

Το αντικείμενο της προστασίας

Στα παλαιότερα κείμενα με τον όρο «μνημείο»^[10] εννοείται το μεμονωμένο οικοδόμημα. Είναι ένας όρος που πρόδηλα παραπέμπει στη μνήμη και δηλώνει συνήθως το μεμονωμένο αρχιτεκτόνημα ή κατασκευή το οποίο είναι αυθεντικό κατάλοιπο μίας εποχής αδιακρίτως της χρήσης του (η οποία σε κάποιες περιπτώσεις, όπως π.χ. στα ταφικά μνημεία ή στα ηρώα μπορεί να ήταν εξ' αρχής μνημειακή). Αν και αναφέρονται σε κάποιες περιπτώσεις και σύνολα κτισμάτων και εκφράζεται ένας προβληματισμός για τη σχέση του μνημείου με τον περιβάλλοντα χώρο του, η προστασία αφορά κυρίως το μεμονωμένο οικοδόμημα, το οποίο αντιμετωπίζεται, θα λέγαμε, ως αντικείμενο.

Στα μεταγενέστερα κείμενα το αντικείμενο της προστασίας διευρύνεται και περιλαμβάνει, εκτός από μεμονωμένα κτίρια με το περιβάλλον τους, οικοδομικά συγκροτήματα, συνοικίες, και ολόκληρους οικισμούς, που βρίσκονται σε κίνδυνο από την ανάπτυξη της σύγχρονης πόλης. Έτσι, στο άρθρο 1 της Σύμβασης του Παρισιού 1972^[11] το αντικείμενο της προστασίας ορίζεται ως εξής:

«Μνημεία: αρχιτεκτονικά έργα, σημαντικά έργα γλυπτικής και ζωγραφικής, έργα ή κατασκευαί αρχαιολογικού χαρακτήρος, επιγραφαί, σπήλαια, και σύνολα έργων παγκοσμίου αξίας από της απόψεως της ιστορίας της τέχνης ή της επιστήμης,

Σύνολα οικοδομημάτων: ομάδες κτιρίων μεμονωμένων ή ενοτήτων (οικισμών) τα οποία, λόγω της αρχιτεκτονικής των, της ομοιογένειάς των, ή της θέσεώς των, έχουν παγκόσμιον αξίαν από της απόψεως της ιστορίας, της τέχνης, ή της επιστήμης.

Τοπία: έργα του ανθρώπου ή συνδυασμός έργων του ανθρώπου και της φύσης, καθώς και εκτάσεις περιλαμβανομένων και των αρχαιολογικών χώρων αι οποίαι έχουν παγκόσμιον αξίαν από απόψεως ιστορικής, αισθητικής, εθνολογικής και ανθρωπολογικής.».

Αξιοσημείωτος είναι και ο ορισμός της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (άρθρο 1) που δίνεται στη Σύμβαση της Γρανάδας (1985)^[12]. Σύμφωνα με αυτόν, στην αρχιτεκτονική κληρονομιά περιλαμβάνονται τα μεμονωμένα αρχιτεκτονικά μνημεία αλλά και ομοιογενή σύνολα αστικών ή αγροτικών κατασκευών, τα οποία κρίνονται σημαντικά λόγω του ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού ενδιαφέροντος, δηλαδή επιλέγονται βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων. Επίσης περιλαμβάνονται οι τόποι, σύνθετα έργα του ανθρώπου και της φύσης, οι οποίοι αποτελούν εκτάσεις τόσο χαρακτηριστικές και ομοιογενείς, ώστε να μπορούν να οριοθετηθούν τοπογραφικά και είναι σημαντικοί λόγω του ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, και άλλου ειδικού ενδιαφέροντος.

Μία διαφορετική αντίληψη του αρχιτεκτονικού μνημείου, αυτή της ιστορικής μαρτυρίας, εκφράζεται στο Χάρτη της Βενετίας 1964, διευρύνοντας κατά πολύ το

αντικείμενο της προστασίας. Στο άρθρο 1 ορίζεται η έννοια του ιστορικού μνημείου, το οποίο δεν καλύπτει μόνο το μεμονωμένο αρχιτεκτονικό έργο, αλλά περιλαμβάνει και την αστική ή αγροτική τοποθεσία που μαρτυρεί έναν ιδιαίτερο πολιτισμό, μία ενδεικτική εξέλιξη ή ένα ιστορικό γεγονός. Ο όρος αναφέρεται όχι μόνο στις μεγάλες δημιουργίες, αλλά και στα ταπεινά έργα που με τον καιρό απέκτησαν πολιτισμική σημασία. Το χρονικό εύρος του ορισμού αυτού είναι εξαιρετικά μεγάλο και δεν τίθεται κανένας περιορισμός ως προς το είδος των καταλοίπων, τα οποία επιπλέον δεν αξιολογούνται ως προς κάποιο ειδικότερο αρχαιολογικό ή καλλιτεχνικό ή επιστημονικό ενδιαφέρον. Επίσης, ο χώρος συμμετέχει ενεργά, ισότιμα με τα αντικείμενα, καθώς υπονοείται ότι η ύπαρξη υλικών καταλοίπων δεν είναι απαραίτητη για να θεωρηθεί ότι μία τοποθεσία έχει ιστορική αξία και να ασκηθεί η προστασία^[13].

Συναφείς αντιλήψεις υπολανθάνουν στον όρο «αρχαιολογικό αντικείμενο», όπως ορίζεται στη Σύμβαση του Λονδίνου 1969^[14], ο οποίος περιλαμβάνει όλα τα ευρήματα ή αντικείμενα ή κάθε άλλο ίχνος της ανθρώπινης ύπαρξης, που αποτελεί μαρτυρία εποχών και πολιτισμών για τους οποίους η ανασκαφή είναι η βασική πηγή πληροφόρησης. Και σε αυτήν την περίπτωση τα κατάλοιπα προστατεύονται χωρίς να θεωρείται απαραίτητο να προηγηθεί κάποιου είδους αξιολόγηση. Ο μόνος περιορισμός που τίθεται είναι η προέλευση από ανασκαφή και βέβαια η υλικότητα των καταλοίπων.

Ισοδύναμος με το «αρχαιολογικό αντικείμενο» είναι και ο όρος «αρχαιολογική κληρονομιά», ο οποίος τον έχει αντικαταστήσει στον Χάρτη της Λωζάνης-1990 και στη Σύμβαση της Βαλέτας-1992^[15].

Στο Χάρτη της Λωζάνης-1990 ως αρχαιολογική κληρονομιά ορίζεται το μέρος της υλικής κληρονομιάς για το οποίο οι αρχαιολογικές μέθοδοι προσφέρουν πρωτογενή πληροφορία. Περιλαμβάνει όλα τα κατάλοιπα της ανθρώπινης ύπαρξης και αποτελείται από τόπους (places) που σχετίζονται με όλες τις εκδηλώσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας, καθώς και από εγκαταλελειμμένες κατασκευές και υπολείμματα κάθε είδους (περιλαμβανόμενων και υπόγειων και υποθαλάσσιων θέσεων) μαζί με το κινητό πολιτισμικό υλικό που συνδέεται με αυτά (άρθρο 1). Η αρχαιολογική κληρονομιά αποτελεί μια εύθραυστη και μη ανανεώσιμη πηγή (άρθρο 2), η προστασία της οποίας απαιτεί ευρεία και διεπιστημονική συνεργασία.

Σύμφωνα με τη Σύμβαση της Βαλέτας 1992, η αρχαιολογική κληρονομιά αποτελείται από όλα τα κατάλοιπα και αντικείμενα και άλλα ίχνη της ανθρώπινης υπάρξεως από το παρελθόν, των οποίων η διαφύλαξη και η μελέτη επιτρέπει την ανάπλαση της ιστορίας του ανθρώπου και της σχέσης του με το φυσικό περιβάλλον και για τα οποία οι κυρίες πηγές πληροφορίας είναι οι ανασκαφές, οι ανακαλύψεις, αλλά και κάθε άλλη μέθοδος έρευνας του ανθρώπινου γένους και του περιβάλλοντος του. Συγκεκριμένα,

η αρχαιολογική κληρονομιά, που μπορεί να αφορά ακίνητα μνημεία ή αρχαιολογικούς χώρους, περιλαμβάνει κατασκευές, οικοδομήματα, αρχιτεκτονικά σύνολα, οργανωμένους χώρους και τόπους, μνημεία κάθε είδους μαζί με το πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται, είτε αυτά βρίσκονται στη γη είτε μέσα στο νερό (άρθρο 1).

Στους ορισμούς αυτής της κατηγορίας ο (αρχαιολογικός) χώρος και τα κατάλοιπα που τον συνθέτουν αντιμετωπίζονται με όρους ιστορικούς και ανθρωπολογικούς^[16]. Τα αντικείμενα δεν είναι σημαντικά καθαυτά και ο χώρος, ως τοποθεσία και προέλευση, αλλά και ως το μέσο, πάνω στο οποίο καταγράφονται οι σχέσεις των αντικειμένων μεταξύ τους και στη συνέχεια ερμηνεύονται μέσα στο συγκεκριμένο κάθε φορά πλέγμα των κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων, αποτελεί τον κρίσιμο παράγοντα για να αποκτήσει το αντικείμενο την αξία της αρχαιολογικής/ιστορικής μαρτυρίας. Οι όροι «αρχαιολογικό αντικείμενο» και «αρχαιολογική κληρονομιά» κινούνται περισσότερο προς μία ευρύτερη προστασία, χωρίς χρονικούς ή άλλους περιορισμούς (απουσία χρονολογικών ή άλλων αξιολογικών κριτηρίων), με μόνη προϋπόθεση την προέλευση, μέσω ανασκαφής ή ανακάλυψης, και την υλικότητα των καταλοίπων.

Η επισήμανση της σχέσης του υλικού πολιτισμού με το φυσικό περιβάλλον αποτελεί μία διαφορετική τάση που εισάγεται κυρίως με τη Σύμβαση (και τη Σύσταση) του Παρισιού 1972. Η σχέση αυτή συμπυκνώνεται στις έννοιες του τόπου (Σύμβαση του Παρισιού 1972, Σύμβαση Γρανάδας 1985, Σύμβαση της Βαλέτας 1992) και του τοπίου (Σύμβαση Παρισιού 1972, Σύμβαση Φλωρεντίας 2000). Τα τοπία και οι τόποι αποτελούν συνδυασμό φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος (σύμφωνα με τα κείμενα του Παρισιού 1972)^[17] ή σύνθετα έργα του ανθρώπου και της φύσης, τα οποία παρουσιάζουν ειδικό ενδιαφέρον, ομοιογένεια και μπορούν να οριοθετηθούν τοπογραφικά (Γρανάδα 1985). Πρέπει δηλαδή να πληρούν συγκεκριμένα κριτήρια για να τεθούν υπό προστασία.

Θα πρέπει εδώ να παρατηρήσουμε ότι ο όρος που χρησιμοποιείται στη Σύμβαση του Παρισιού 1972, στη Σύμβαση της Γρανάδας 1985 και στη Σύμβαση της Βαλέτας 1992 στην αγγλική πρωτότυπη εκδοχή των κειμένων είναι ο «site», ο οποίος μεταφράζεται στην ελληνική εκδοχή ως «τόπος» ή «τοπίο». Ο όρος προέρχεται από την αγγλική καθομιλουμένη και χρησιμοποιήθηκε αρχικά με την τρέχουσα σημασία του: ως η θέση μίας πόλης, ενός κτηρίου, κ.λ.π., ιδίως σε σχέση με το περιβάλλον τους, ή η περιοχή στην οποία οτιδήποτε είναι τοποθετημένο, ή έχει, ή πρόκειται να τοποθετηθεί^[18]. Κατά τη γνώμη μας, πρόκειται για έναν όρο πιο «στενού» φάσματος σε σχέση με τον «χώρο» “space”, τον «τόπο» “place”, ή το «τοπίο» “landscape”, ο οποίος χρησιμοποιείται κυρίως από την επιστήμη της αρχαιολογίας. Σύμφωνα με μία διαδεδομένη ερμηνεία, ο όρος αντιστοιχεί σε αρχαιολογική εμπειρική ενότητα που υπάρχει ανεξάρτητα από τον αρχαιολόγο και ως τέτοια μπορεί να ανακαλυφθεί, να περιγραφεί και να ερμηνευθεί^[19]. Όπως όμως έχει επισημανθεί (Dunnell 1992, 16),

πρόκειται για σύνολα που κατασκευάζονται μάλλον παρά ανακαλύπτονται, καθώς η αρχαιολογική καταγραφή είναι ένα σύγχρονο με τον παρατηρητή φαινόμενο.^[20] Αντίθετα, ο όρος “place”, ο οποίος αποδίδεται στην ελληνική (ανθρωπολογική και ιστορική κυρίως) βιβλιογραφία ως «τόπος», είναι πιο ευρύς και αποτελεί αντικείμενο συζητήσεων και ερμηνειών όχι μόνο στην αρχαιολογία, αλλά και στα πεδία της κοινωνικής ανθρωπολογίας, της ιστορίας, της γεωγραφίας, κ.α. Γενικά, μπορούμε να πούμε ότι τα βασικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τον «τόπο» (place) από τον όρο «τοποθεσία-site», αλλά και από τον «χώρο» (space), είναι ο βιωματικός του χαρακτήρας και το στοιχείο της μνήμης, αν και όλα αυτά παραμένουν αντικείμενο συζήτησης.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, μία πιο ακριβής αλλά οπωσδήποτε πιο περιορισμένη εννοιολογικά μεταφορά του όρου “site” στην ελληνική γλώσσα θα ήταν αυτή της «τοποθεσίας», ή όσον αφορά την αρχαιολογική κληρονομιά, αυτή του «αρχαιολογικού χώρου» ή της «αρχαιολογικής θέσης»^[21].

Στο πλαίσιο της Σύμβασης του Παρισιού 1972, ο όρος «τοπίο-landscape»^[22] εμφανίζεται και περιγράφεται διεξοδικά για πρώτη φορά μόλις το 1992, στις οδηγίες (guidelines) που υιοθέτησε η Επιτροπή Παγκόσμιας Κληρονομιάς σχετικά με το ποιά τοπία θα μπορούν να περιληφθούν στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς ως «πολιτιστικά τοπία» (cultural landscapes)^[23]. Ο όρος υπονοεί μία ευρύτερη χωρικά έκταση, καθώς ένα «τοπίο-landscape» είναι δυνατό να περιλαμβάνει πολλούς «τόπους-sites». Σύμφωνα με τον ορισμό, τα πολιτιστικά τοπία είναι πολιτισμικά αγαθά και αντιπροσωπεύουν συνδυασμό έργων της φύσης και του ανθρώπου. Τα τοπία αυτά θεωρούνται από τη Σύμβαση ενδεικτικά της εξέλιξης της ανθρώπινης κοινωνίας και κατοίκησης, κάτω από την επίδραση των περιορισμών και των ευκαιριών που παρουσιάζει το φυσικό περιβάλλον και των διαδοχικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών δυνάμεων, εξωτερικών και εσωτερικών^[24]. Στον ορισμό αυτό συνυπάρχει το ανθρωπογενές με το φυσικό περιβάλλον και αναγνωρίζεται η επίδραση του δεύτερου στο πρώτο (με τη μορφή περιορισμών και ευκαιριών), σε συνδυασμό με τους κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς παράγοντες. Μαζί με τα ανθρωπογενή στοιχεία προστατεύεται επίσης το συγκεκριμένο οικοσύστημα και άλλα κατάλοιπα, όπως σπηλαιολογικά ή παλαιοντολογικά, τα οποία δεν είναι ανθρωπογενή (βλ. και Βουδούρη-Στρατή 1999, XXII, υποσημ. 25).

Τα πολιτιστικά τοπία διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες^[25]: α) σε όσα δημιουργήθηκαν από τον άνθρωπο, π.χ. κήποι, πάρκα, τα οποία μπορεί να περιλαμβάνουν και μνημειακά ή θρησκευτικά κτήρια, β) σε όσα εξελίχθηκαν οργανικά από κάποια κοινωνική, οικονομική, διοικητική ή θρησκευτική αρχή (imperative) σε απόκριση με το φυσικό περιβάλλον (των οποίων η εξέλιξη, είτε σταμάτησε κάποια στιγμή και «απολιθώθηκαν», είτε συνεχίζουν να εξελίσσονται), γ) στα πολιτιστικά τοπία τα οποία προέκυψαν μάλλον από θρησκευτικές, καλλιτεχνικές ή πολιτισμικές

υποδηλώσεις του φυσικού στοιχείου παρά από κάποια υλικά πολιτισμικά στοιχεία (τα οποία μπορεί και να απουσιάζουν εντελώς). Σε όσα τοπία δηλαδή συνδέονται στο μυαλό της κοινότητας με ισχυρές πεποιθήσεις και παραδοσιακά έθιμα και ενσωματώνουν μία ιδιαίτερη πνευματική σχέση με τη φύση. Στην περίπτωση των κατηγοριών (α) και (γ) γίνεται φανερό ότι πρόκειται για ειδικά τοπία (στην περίπτωση της πρώτης κατηγορίας τα κριτήρια είναι και αισθητικά), ενώ στην περίπτωση της δεύτερης (β) κατηγορίας τα κριτήρια είναι κυρίως ιστορικά και πολιτισμικά, από την άποψη ότι προστατεύονται, μαζί με το διαμορφωμένο τοπίο, τεχνικές, πρακτικές και τρόποι ζωής. Τα πολιτιστικά τοπία της δεύτερης κατηγορίας μπορεί να είναι αστικά, όπως οι ιστορικές πόλεις, ή της υπαίθρου, όπως τοπία που διαμορφώθηκαν από ή και διατηρούν συγκεκριμένες τεχνικές καλλιέργειας της γης ή παραδοσιακές κτηνοτροφικές πρακτικές, ή τρόπους άρδευσης και γενικά εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων.

Κατεξοχήν παράδειγμα πολιτιστικών τοπίων, όπως εννοούνται στα κείμενα αυτά, αποτελούν επίσης οι αρχαιολογικοί χώροι (αναφέρεται και ρητά στη Σύμβαση του Παρισιού 1972), ως αντιπροσωπευτικό παράδειγμα συνύπαρξης δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος που προστατεύεται συνολικά, το οποίο ωστόσο είναι συγκεκριμένο, πεπερασμένο και στατικό.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το Τοπίο (Φλωρεντία 2000)^[26] έχει ως αντικείμενο το τοπίο «όπως αυτό γίνεται αντιληπτό από τους ανθρώπους, και του οποίου ο χαρακτήρας είναι το αποτέλεσμα της δράσης και της αλληλόδρασης φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων». Περιλαμβάνει τη φύση, αγροτικές, αστικές και ημιαστικές περιοχές, την ξηρά, τα ύδατα που περικλείονται από ξηρά (λίμνες, ποτάμια), καθώς και θαλάσσιες περιοχές, τοπία εξαιρετικά αλλά και περισσότερο συνηθισμένα και υποβαθμισμένα (άρθρο 2).

Το αντικείμενο του ορισμού αυτού είναι εξαιρετικά ευρύ και κατά τη γνώμη μας περιλαμβάνει εξίσου φυσικά και ανθρωπογενή στοιχεία του τοπίου και δε θέτει κανένα αξιολογικό κριτήριο^[27], σε αντίθεση με τις Συμβάσεις του Παρισιού 1972 και της Γρανάδας 1985, ενώ αναφέρονται ρητά και τοπία υποβαθμισμένα. Το τοπίο θεωρείται ότι παίζει σημαντικό ρόλο στο πολιτισμικό, οικολογικό, περιβαλλοντικό και κοινωνικό πεδίο, αποτελεί οικονομικό πόρο, ενώ συμβάλλει στη διαμόρφωση της τοπικής ταυτότητας, και αποτελεί βασικό συστατικό της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς και κατ' επέκταση της Ευρωπαϊκής ταυτότητας.

Σε σχέση με την αναφορά στο φυσικό περιβάλλον που προηγήθηκε, θα λέγαμε ότι στα παλαιότερα κείμενα το φυσικό περιβάλλον νοείται ως το άμεσο πλαίσιο του μνημείου, ως «περιβάλλον χώρος», με αισθητική λειτουργία κυρίως, η διαφύλαξη του οποίου προστατεύει και αναδεικνύει το μνημείο. Στη Σύμβαση της Γρανάδας φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον προστατεύονται με την προϋπόθεση ότι πληρούν

συγκεκριμένα κριτήρια (αντίστοιχα και με τα αρχιτεκτονικά μνημεία). Στη Σύμβαση του Παρισιού γίνεται ακόμα αναφορά στην αισθητική αξία των τοπίων (άρθρο 1), ενώ και η πρώτη κατηγορία των πολιτιστικών τοπίων^[28] ανταποκρίνεται, θα λέγαμε, κυρίως σε αισθητικά κριτήρια. Στη δεύτερη κατηγορία των πολιτιστικών τοπίων της Σύμβασης του Παρισιού (και πιθανόν υπονοείται και στη Σύμβαση της Βαλέτας), το φυσικό περιβάλλον νοείται ως το πλαίσιο των δυνατοτήτων και των περιορισμών, μέσα στο οποίο αναπτύσσεται ένας πολιτισμός. Όπως γίνεται φανερό, στα παραπάνω κείμενα το φυσικό περιβάλλον, είτε λειτουργεί με τις αισθητικές του ποιότητες, ως «σκηνικό», είτε ως το σύνολο των διαθέσιμων πόρων και πλουτοπαραγωγικών πηγών, το οποίο υπαγορεύει τεχνικές και τρόπους επιβίωσης σε ένα λειτουργικό πλαίσιο, υπονοώντας μία μονοσήμαντη παθητική σχέση προσαρμογής και απηχώντας πιθανόν απόψεις οικονομικών-οικολογικών προσεγγίσεων ερμηνείας των πολιτισμών.

Αντίθετα, στο «τοπίο» της Σύμβασης της Φλωρεντίας 2000 υπάρχει αλληλόδραση φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων, το φυσικό περιβάλλον και το ανθρωπογενές βρίσκονται σε μία σχέση ισότιμη και δυναμική και το τοπίο, όπως προαναφέρθηκε, έχει ενιαίο χαρακτήρα.

Στο τοπίο της Φλωρεντίας 2000 τονίζεται και το στοιχείο της υποκειμενικής βίωσης του χώρου από τον άνθρωπο («όπως αυτό γίνεται αντιληπτό από τους ανθρώπους»). Προϋποθέτει την ανθρώπινη παρουσία, το υποκείμενο της δράσης που διαρκώς ερμηνεύει το χώρο και τον αναδημιουργεί. Στο τοπίο αυτό συνυπάρχουν η μνήμη και η δράση και συμπυκνώνονται διαφορετικοί χρόνοι. Συνεπώς, το τοπίο παίζει κρίσιμο ρόλο στη διαμόρφωση ατομικής και συλλογικής ταυτότητας.

Η έμφαση στη μνήμη συνεχίζει μία τάση που είδαμε να διαγράφεται με το «ιστορικό μνημείο» του χάρτη της Βενετίας. Η τάση αυτή εξελίσσεται και τοποθετείται σε ένα διαφορετικό πλαίσιο, αυτό του τοπίου.

Η Σύμβαση της Φλωρεντίας ενσωματώνει τις σύγχρονες αντιλήψεις για την έννοια του τοπίου^[29]. Πρόκειται για ένα διαφορετικό τοπίο από εκείνο της Σύμβασης του Παρισιού 1972. Η Σύμβαση Παγκόσμιας Κληρονομιάς εξ' ορισμού αναφέρεται σε εξαιρετικά τοπία οικουμενικής σημασίας και περιλαμβάνει κυρίως ειδικά τοπία (πρώτη-α και τρίτη-γ κατηγορία). Στη σύμβαση της Φλωρεντίας, αντίθετα, τα τοπία, όχι μόνο δεν είναι εξαιρετικά, αλλά μπορεί να είναι συνηθισμένα, ακόμη και υποβαθμισμένα. Η άλλη σημαντική διαφορά που γίνεται εξαρχής αντιληπτή είναι ότι ο όρος «πολιτιστικό» που χρησιμοποιείται στη Σύμβαση του Παρισιού υποδηλώνει ότι υπάρχουν και άλλα είδη τοπίων, όπως π.χ. το φυσικό. Στη Σύμβαση της Φλωρεντίας το τοπίο είναι ένα και ενιαίο και δε γίνεται διάκριση σε είδη και κατηγορίες, καθώς η βαρύτητα δίδεται στη σημασία/ ή τις σημασίες του τοπίου για το υποκείμενο της δράσης^[30].

Με τη Σύμβαση της Φλωρεντίας το αντικείμενο της προστασίας διευρύνεται κατά το μέγιστο και περιλαμβάνει εξίσου φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον χωρίς αξιολογικά κριτήρια, υλική και άυλη κληρονομιά, ενώ και χρονολογικά μπορεί να ενσωματώνει ίχνη ανθρώπινης δραστηριότητας από περιόδους του απώτατου παρελθόντος μέχρι και σχετικά πρόσφατες ιστορικές περιόδους^[31].

Το περιεχόμενο της Προστασίας

Πέρα από το αντικείμενο θα εξετάσουμε και το περιεχόμενο, καθώς και τους συνιστώμενους τρόπους της προστασίας για τα ακίνητα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους. Το περιεχόμενο, οι τρόποι και τα μέτρα της προστασίας εξειδικεύονται κάθε φορά ανάλογα με τις ανάγκες του συγκεκριμένου αντικειμένου και τους κινδύνους που το απειλούν, και μεταβάλλονται ανάλογα με τον στόχο της προστασίας.

Στα πρωιμότερα κείμενα στόχος της προστασίας είναι η διαφύλαξη και η διατήρηση. Το κείμενο στο οποίο τίθενται οι βασικές αρχές^[32] της συντήρησης και αποκατάστασης, οι οποίες θα γίνουν αποδεκτές διεθνώς και θα εφαρμοστούν σε αναστηλωτικά έργα σε ολόκληρο τον κόσμο είναι ο Χάρτης της Βενετίας-1964. Αναφέρουμε ενδεικτικά μερικές από τις πιο σημαντικές: συνεχής συντήρηση αντί για αποκατάσταση μεγάλης κλίμακας, νέες χρήσεις (συμβατές όμως με τον χαρακτήρα και τη μορφή του μνημείου), διατήρηση του περιβάλλοντος χώρου, αποφυγή της μετακίνησης του μνημείου ή της απόσπασης τμημάτων και των διακοσμητικών στοιχείων του, σεβασμός στο αυθεντικό αλλά και στις διαφορετικές φάσεις, διακριτές επεμβάσεις αλλά και αρμονία με το αρχικό σύνολο. Οι ίδιες αρχές ισχύουν και για τα μνημειακά σύνολα (άρθρο 14)^[33].

Αναφορά γίνεται και στις ανασκαφές (άρθρο 15) και τονίζεται ότι πρέπει να διεξάγονται σύμφωνα με επιστημονικούς κανόνες. Επισημαίνεται η ανάγκη για διευθέτηση των ερειπίων, καθώς και για τη συντήρηση και τη μόνιμη προστασία των αρχιτεκτονικών στοιχείων και των ευρημάτων, ενώ ενθαρρύνεται η αναστήλωση έναντι της ανακατασκευής, με τις ελάχιστες δυνατές συμπληρώσεις, οι οποίες πρέπει να είναι τεκμηριωμένες και αναγνωρίσιμες.

Στη Σύμβαση Λονδίνου 1969, η προστασία των αρχαιολογικών χώρων περιλαμβάνει ακόμα τη φύλαξη, τον έλεγχο των ανασκαφών και τη διασφάλιση του επιστημονικού τρόπου διεξαγωγής τους, τον περιορισμό των λαθρανασκαφών αλλά και την προστασία των αρχαιοτήτων από τις συνέπειες σύγχρονων δημόσιων ή ιδιωτικών κατασκευαστικών έργων με λήψη κατάλληλων μέτρων, ανάμεσα στα οποία ιδιαίτερα σημαντική είναι η οριοθέτηση των ίδιων των αρχαιολογικών χώρων και ο καθορισμός

ζωνών προστασίας (άρθρο 2). Η σχέση του αρχιτεκτονικού μνημείου και του αρχαιολογικού ευρήματος με το φυσικό και με το ανθρωπογενές περιβάλλον, με ότι δηλαδή αποτελεί τα χωρικά του συμφραζόμενα, διαφυλάσσεται με τη διατήρηση του περιβάλλοντος χώρου και την αποφυγή της μετακίνησης του εν λόγω μνημείου (πλην εξαιρέσεων για λόγους που σχετίζονται με τη διάσωση του μνημείου). Η σημασία της in situ διατήρησης ως βασικής αρχής προστασίας τονίζεται στα περισσότερα από τα μεταγενέστερα κείμενα (Χάρτης Βενετίας-1964, Σύμβαση Γρανάδας 1985-άρθρο 5, Λωζάνη-1990-άρθρο 6, Σύμβαση Βαλέτας-1992-άρθρο 4), καθώς αποτελεί προϋπόθεση για την ερμηνεία και την κατανόηση του ακίνητου μνημείου και του αρχαιολογικού χώρου.

Βαθμιαία επίσης, γίνεται συνείδηση ότι η αρχαιολογική κληρονομιά δεν αποτελεί ένα ανεξάντλητο κεφάλαιο, αλλά υπάρχουν, όπως και στους φυσικούς πόρους, συγκεκριμένα αποθέματα τα οποία απαιτούν προσεκτική διαχείριση. Η αντίληψη αυτή παίρνει συγκεκριμένη μορφή στο μέτρο της δημιουργίας «εφεδρικών αρχαιολογικών ζωνών» (Σύμβαση του Λονδίνου 1969-άρθρο 2) και αποτελεί πολύ σημαντικό στοιχείο της πολιτικής προστασίας στον Χάρτη της Λωζάνης 1990 (άρθρο 2) και στη Σύμβαση της Βαλέτας 1992 (άρθρο 2). Παράλληλα, δηλώνεται σαφώς προτίμηση στις μη καταστροφικές μεθόδους έρευνας έναντι της ανασκαφής που συχνά καταστρέφει την αρχαιολογική πληροφορία (Χάρτης Λωζάνης-άρθρο 5, Σύμβαση Βαλέτας, άρθρο 3).

Στο μεταξύ όμως ο στόχος της προστασίας αλλάζει. Ήδη στη Σύμβαση του Παρισιού 1972 αναφέρεται ως τρόπος προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς η λειτουργικότητα της στο πλαίσιο της κοινωνικής ζωής (άρθρο 5) ^[34]. Σύμφωνα με τη Σύμβαση, η ενσωμάτωση της φυσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς στην οικονομική και κοινωνική ζωή πρέπει να αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη στοιχεία του εθνικού σχεδιασμού και της ανάπτυξης σε κάθε επίπεδο (εθνικό, περιφερειακό, τοπικό), αποτελώντας έτσι τρόπο προστασίας, ενώ ως συγκεκριμένα μέτρα αναφέρονται: η ίδρυση σχετικών υπηρεσιών, η έρευνα και η μελέτη, τα νομικά, οικονομικά, και διοικητικά μέτρα, και η δημιουργία κέντρων εκπαίδευσης για το κοινό (βλ. επίσης και άρθρο 4). Σημαντικό είναι, όπως προαναφέραμε, ότι συνδέεται η πολιτιστική με τη φυσική κληρονομιά, και το ζήτημα της προστασίας αντιμετωπίζεται με ενιαίο τρόπο (Βουδούρη-Στρατή 1999, XXII, υποσημ. 25).

Σταδιακά, η πεποίθηση ότι η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να συμβάλει στη βελτίωση της καθημερινής ζωής του πολίτη και να λειτουργήσει ως παράγοντας οικονομικής, κοινωνικής και πολιτιστικής ανάπτυξης σε τοπικό και εθνικό επίπεδο, εδραιώνεται. Η πεποίθηση αυτή αποτυπώνεται με περισσότερη ένταση και λεπτομέρεια στα μεταγενέστερα κείμενα.

Στη Διακήρυξη του Άμστερνταμ (1975) η προστασία έχει ως στόχο τη διατήρηση και την ομαλή ένταξη κτιρίων και συνόλων στη σύγχρονη χωροταξία, χωρίς τροποποίηση

της κοινωνικής σύνθεσης. Η πολιτική της ολοκληρωμένης συντήρησης (integrated conservation), η οποία προτείνεται, συνίσταται ακριβώς στην ενσωμάτωση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς στον σύγχρονο πολεοδομικό αλλά και κοινωνικό ιστό. Τα μνημεία θεωρούνται κοινωνικά αγαθά που μπορούν να συμβάλουν στη βελτίωση του αστικού και αγροτικού περιβάλλοντος. Αυτός είναι ο στόχος της «ολοκληρωμένης πολιτικής συντήρησης» ή «προστασίας», η εφαρμογή της οποίας αποτελεί και τον αποτελεσματικότερο τρόπο προστασίας της ίδιας της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η πολιτική αυτή αποκρυσταλλώνεται στη Σύμβαση της Γρανάδας-1985, στον Χάρτη της Λωζάνης-1990 και στη Σύμβαση της Βαλέτας-1992 όπου και εξειδικεύεται σε συγκεκριμένες δράσεις και μέτρα.

Στη Σύμβαση της Γρανάδας 1985 τονίζεται η σημασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ως παράγοντα βελτίωσης του τρόπου ζωής στην πόλη και στην ύπαιθρο, και ως μοχλού οικονομικής, κοινωνικής, και πολιτιστικής ανάπτυξης των διαφόρων κρατών και περιοχών (προοίμιο). Η συντήρηση, η αναβίωση και η ανάδειξη των αρχιτεκτονικών μνημείων καθίσταται σημαντικότερο στοιχείο της πολιτιστικής, περιβαλλοντικής και χωροταξικής πολιτικής (άρθρο 10). Περιλαμβάνεται το σύνολο των μέτρων για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς που προαναφέρθηκαν στα μη δεσμευτικά κείμενα (Χάρτης Βενετίας και Διακήρυξη του Άμστερνταμ), όπως η καταγραφή των μνημείων (άρθρο 2), η καθιέρωση νομικού πλαισίου προστασίας το οποίο θα ορίζει διαδικασίες ελέγχου και αδειών για κάθε είδους εργασίες και επεμβάσεις (κατεδάφιση, ανέγερση, μετατροπή) στα προστατευόμενα στοιχεία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (άρθρο 4), κ.λ.π.. Παράλληλα προτείνονται η οριοθέτηση ζωνών προστασίας, η εγκατάσταση νέων χρήσεων και δραστηριοτήτων, λαμβάνοντας υπόψη και τις ανάγκες της σύγχρονης ζωής, σε προστατευόμενα κτίρια και οικισμούς, και το «άνοιγμα» των μνημείων στο κοινό (άρθρο 11)-οι απαραίτητες για το σκοπό αυτό διευθετήσεις θα πρέπει, ωστόσο, να σέβονται τον χαρακτήρα των μνημείων και το περιβάλλον τους (άρθρο 12).

Για την πραγματοποίηση των στόχων της πολιτικής ολοκληρωμένης προστασίας θεωρείται απαραίτητη η συνεργασία ανάμεσα στο Κράτος και την Τοπική Αυτοδιοίκηση, όπως και η ενημέρωση και η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης (άρθρο 14).

Αρκετά χρόνια μετά ο Χάρτης για την Προστασία και τη Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (Λωζάννη 1990-ICOMOS) εισάγει πολιτικές ολοκληρωμένης προστασίας της αρχαιολογικής κληρονομιάς. Αντίστοιχα με την αρχιτεκτονική κληρονομιά, το ζήτημα που τίθεται και για την αρχαιολογική κληρονομιά είναι ο συνδυασμός των απαιτήσεων της αρχαιολογίας και της διατήρησης με την ανάπτυξη. Η χρήση της γης πρέπει να υπόκειται σε έλεγχο ώστε να ελαχιστοποιούνται οι επιπτώσεις των αναπτυξιακών έργων στην αρχαιολογική

κληρονομιά (και ιδίως στους αρχαιολογικούς χώρους). Οι πολιτικές προστασίας της αρχαιολογικής κληρονομιάς πρέπει να αποτελούν συστατικό των πολιτικών ανάπτυξης και σχεδιασμού καθώς και των πολιτιστικών και εκπαιδευτικών πολιτικών (άρθρο 2). Για την επίτευξη της συνύπαρξης, προτείνεται η ένταξη των χώρων αρχαιολογικού ενδιαφέροντος στον σχεδιασμό της πόλης και της υπαίθρου καθώς και στα σύγχρονα αναπτυξιακά προγράμματα. Ως τρόποι προστασίας (στο πλαίσιο ενός νομικού συστήματος) αναφέρονται: η απαγόρευση καταστροφής και οποιασδήποτε φθοράς, η πλήρης τεκμηρίωση σε περίπτωση καταστροφής, η οριοθέτηση των περιοχών αρχαιολογικού ενδιαφέροντος με σκοπό την προστασία νέων πιθανών αρχαιολογικών θέσεων έως ότου γίνει αρχαιολογική εκτίμηση (άρθρα 3, 6, και 7), η καθιέρωση διαδικασιών αδειοδότησης και επίβλεψης των ανασκαφών και άλλων αρχαιολογικών δραστηριοτήτων (άρθρο 3).

Στη Σύμβαση της Βαλέτας 1992 οι κατευθύνσεις που τέθηκαν στον Χάρτη της Λωζάνης συστηματοποιούνται, αναλύονται σε μέτρα, και καθιερώνονται.

Με το άρθρο 5 καθιερώνεται η αρχή της ολοκληρωμένης συντήρησης για την αρχαιολογική κληρονομιά. Στο πλαίσιο της ολοκληρωμένης συντήρησης, επισημαίνεται η υποχρέωση κάθε κράτους να συμφιλιώσει και να συνδυάσει τις απαιτήσεις της αρχαιολογίας και των αναπτυξιακών σχεδίων (plans) βεβαιώνοντας ότι οι αρχαιολόγοι θα συμμετέχουν στο σχεδιασμό των πολιτικών (policies) καθώς και στις διάφορες φάσεις των αναπτυξιακών προγραμμάτων για να εξασφαλίσουν την εφαρμογή στρατηγικών για την προστασία, συντήρηση και ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων. Στις στρατηγικές αυτές περιλαμβάνονται η εκτίμηση των επιπτώσεων των αναπτυξιακών έργων στο περιβάλλον, λαμβάνοντας υπόψη και τις αρχαιολογικές θέσεις και το περιβάλλον τους, η τροποποίηση των αναπτυξιακών σχεδίων που είναι πιθανό να έχουν δυσμενείς συνέπειες στην αρχαιολογική κληρονομιά, η διατήρηση *in situ* στοιχείων της αρχαιολογικής κληρονομιάς που έρχεται στο φως κατά τη διάρκεια αναπτυξιακών έργων, καθώς και μέτρα για τη συντήρηση των ερειπίων που αποκαλύπτονται και την επιστημονική μελέτη και δημοσίευση των ευρημάτων (περιλαμβάνοντας τα αναγκαία έξοδα για έρευνα και συντήρηση στον προϋπολογισμό δημόσιων και ιδιωτικών αναπτυξιακών έργων-άρθρο 6).

Ως προς τη σχέση με το κοινό, υπογραμμίζεται ότι το άνοιγμα των αρχαιολογικών χώρων θα πρέπει, αφενός να εξασφαλίζει την εύκολη πρόσβαση, αφετέρου να μην επηρεάζει τον αρχαιολογικό και επιστημονικό χαρακτήρα των χώρων και του περιβάλλοντος χώρου τους (άρθρο 5 ν), ενώ εκπαιδευτικές δράσεις θα ευαισθητοποιούν την κοινή γνώμη για την αξία της αρχαιολογικής κληρονομιάς για τη γνώση του παρελθόντος, καθώς και για τους κινδύνους που απειλούν αυτήν την κληρονομιά (άρθρο 9).

Τέλος, βασικό μέλημα της Σύμβασης για το Τοπίο (Φλωρεντία 2000) είναι η επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης που θα βασίζεται σε μία ισορροπημένη και αρμονική σχέση ανάμεσα στις κοινωνικές ανάγκες, την οικονομική δραστηριότητα και το περιβάλλον (προοίμιο). Οι σύγχρονες οικονομικές δραστηριότητες και κάθε έργο ανάπτυξης (αγροτικές και βιομηχανικές δραστηριότητες, υλοτόμηση των δασών, πολεοδομικός σχεδιασμός, κ.α.α), αλλά ακόμα και τομείς όπως ο τουρισμός και η ψυχαγωγία επιταχύνουν σε πολλές περιπτώσεις το μετασχηματισμό των τοπίων. Στόχος της Σύμβασης είναι η προαγωγή της προστασίας, διαχείρισης και του σχεδιασμού του τοπίου, καθώς και η συνεργασία των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε θέματα που αφορούν το τοπίο (άρθρο 3).

Σύμφωνα με τη Σύμβαση, τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν την υποχρέωση να αναγνωρίσουν στη νομοθεσία τους το τοπίο ως συστατικό του περιβάλλοντος των ανθρώπων, ως έκφραση της πολυμορφίας της κοινής φυσικής και πολιτιστικής τους κληρονομιάς, και ως θεμελιώδες στοιχείο ταυτότητας (άρθρο 5). Το τοπίο πρέπει να ενταχθεί στον πολεοδομικό σχεδιασμό και στις πολιτιστικές, περιβαλλοντικές, αγροτικές, κοινωνικές, και οικονομικές πολιτικές, καθώς και σε κάθε πολιτική που μπορεί να έχει άμεσες ή έμμεσες επιπτώσεις πάνω του (ο.π.). Η συμμετοχή των πολιτών και των τοπικών αρχών στις πολιτικές αυτές θεωρείται απαραίτητη και για το λόγο αυτό πρέπει να θεσπιστούν οι διαδικασίες που θα καταστήσουν εφικτή αυτή τη συμμετοχή (ο.π.). Οι τοπικοί πληθυσμοί έχουν ενεργό (εάν όχι πρωτεύοντα) ρόλο σε κάθε φάση, από την επιλογή και την ταύτιση των προστατευόμενων τοπίων, μέχρι την προστασία και τη διαχείριση τους. Σημαντικό στοιχείο είναι επίσης ότι η εκτίμηση των τοπίων γίνεται με βάση τις αξίες που τους αποδίδονται από τους ίδιους τους πληθυσμούς, δηλαδή εκ των έσω και όχι με κάποια εξωτερικά θεσπισμένα ειδικά κριτήρια.

Στο πλαίσιο αυτό, τα ειδικά μέτρα που κάθε συμβαλλόμενο κράτος υποχρεούται να λάβει είναι η αναγνώριση των τοπίων που βρίσκονται στην επικράτειά του, η ανάλυση των χαρακτηριστικών και της πίεσης που δέχονται από οικονομικές ή κοινωνικές αλλαγές, η παρακολούθηση αυτών των αλλαγών, η εκτίμηση τους ανάλογα με τις αξίες που τους αποδίδουν οι ομάδες και οι πληθυσμοί που εμπλέκονται (άρθρο 6). Η εκπαίδευση ειδικών αλλά και γενικότερα η ευαισθητοποίηση του ευρύτερου κοινού αποτελούν επίσης βασική μέριμνα της Σύμβασης (ο.π.). Η ευρωπαϊκή συνεργασία υλοποιείται μέσα από κοινά προγράμματα, ανταλλαγή ειδικών και τεχνογνωσίας (άρθρο 8), αλλά κυρίως μέσω της συνεργασίας στην προστασία και διαχείριση των διασυνοριακών (transfrontier) τοπίων (άρθρο 9).

Συμπεράσματα

Τόσο ως προς το αντικείμενο, όσο και ως προς το περιεχόμενο της προστασίας ακίνητων μνημείων και χώρων, η βαθμιαία διεύρυνση είναι η τάση που χαρακτηρίζει

τα ευρωπαϊκά κείμενα που παρουσιάσαμε και σχολιάσαμε εδώ, με αποκορύφωμα τη Σύμβαση του Τοπίου, η οποία επεξεργάζεται και προτείνει συνολική προστασία του τοπίου που έχει επιλεγεί χωρίς αξιολογικά, χρονολογικά ή άλλα κριτήρια. Η τάση αυτή ανιχνεύεται μέσα από την ανάλυση των όρων που χρησιμοποιούνται στα θεσμικά κείμενα για να περιγραφεί το αντικείμενο της προστασίας. Οι όροι «μνημείο», «αρχαιολογικός χώρος», «αρχαιολογική κληρονομιά», «τόπος», «πολιτιστικό τοπίο» και «τοπίο» αναλύουν και φωτίζουν διαστάσεις των «ακίνητων μνημείων» και συνδέουν τα ίχνη της ανθρώπινης παρουσίας με το φυσικό περιβάλλον και τη συλλογική μνήμη. Η επιλογή της χρήσης του ενός ή του άλλου όρου έχει αντίκτυπο στο περιεχόμενο της έννοιας της «προστασίας», το οποίο συνίσταται σε γενικές αρχές και αντιλήψεις για την προστασία και σε συγκεκριμένα μέτρα προστασίας στα οποία εξειδικεύονται οι γενικές αρχές. Η επιλογή των όρων και η περιγραφή των αρχών καθορίζουν περισσότερο ή λιγότερο συνειδητά τα βασικά χαρακτηριστικά ενός ευρύτερου θεσμικού πλαισίου, το οποίο χωρίς να επιβάλλεται με την ισχύ ενός νόμου, επηρεάζει τις εθνικές νομοθεσίες καθώς και τις πρακτικές προστασίας και έχει πραγματικές συνέπειες στα ίδια τα μνημεία.

Συνοψίζοντας, το αντικείμενο της προστασίας επεκτείνεται σταδιακά από το μεμονωμένο οικοδόμημα σε σύνολα οικοδομημάτων, στον περιβάλλοντα χώρο τους, περιλαμβάνοντας και το φυσικό περιβάλλον (Σύμβαση Παρισιού 1972, Σύμβαση Γρανάδας 1985) και στη συνέχεια σε πρακτικές, τεχνικές και τρόπους ζωής (Σύμβαση Παρισιού 1992-πολιτιστικά τοπία), βάσει συγκεκριμένων κριτηρίων, για να περιλάβει τέλος ολόκληρα τοπία, υλικά και άυλα στοιχεία, χωρίς συγκεκριμένα αξιολογικά κριτήρια (Σύμβαση Φλωρεντίας 2000). Αυτή η πορεία δεν ήταν βέβαια γραμμική και σταθερή, καθώς κάποιες τάσεις είχαν εμφανισθεί ήδη αρκετά νωρίς, ιδίως σε μη δεσμευτικά κείμενα (όπως το «ιστορικό μνημείο» του Χάρτη της Βενετίας 1964) αλλά δεν αξιοποιήθηκαν στη συνέχεια. Μπορούμε, ωστόσο να διακρίνουμε γενικά και στα δεσμευτικά κείμενα τάση διεύρυνσης του αντικειμένου.

Η εξέταση των γενικών αρχών και των μέτρων προστασίας ακίνητων μνημείων και χώρων και της μεταβολής τους επιβεβαιώνουν την τάση της διεύρυνσης και ως προς περιεχόμενο της προστασίας. Στη διαφύλαξη, τη διατήρηση, την αποφυγή καταστροφής, τη διατήρηση του περιβάλλοντος χώρου σταδιακά προστίθενται η αποφυγή της μετακίνησης και η *in situ* διατήρηση, η καταγραφή, η μελέτη και η έρευνα. Ένα βήμα παραπέρα, η λειτουργικότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς στη σύγχρονη ζωή ως τρόπου προστασίας βρίσκεται στη βάση της πολιτικής της ολοκληρωμένης συντήρησης ή βιώσιμης ανάπτυξης. Αυτή η πολιτική, η οποία εμφανίζεται ως αντίληψη ήδη από τη Σύμβαση του Παρισιού 1972, θεμελιώνεται στη Διακήρυξη του Άμστερνταμ, αναπτύσσεται και ολοκληρώνεται στη Σύμβαση της Γρανάδας και στη Σύμβαση της Βαλέτας. Τέλος, στη Σύμβαση του Τοπίου η πολιτική αυτή διευρύνεται ακόμα πιο πολύ και περιλαμβάνει κάθε είδους δραστηριότητα, ενώ θεωρεί απαραίτητη τη συμμετοχή στην προστασία των τοπικών πληθυσμών (και όχι

μόνο της Τοπικής Αυτοδιοίκησης), πιθανόν περισσότερο από ότι στα προγενέστερα κείμενα..

Διαπιστώνουμε ότι και κάποια παράπλευρα ζητήματα προκύπτουν από τον σχολιασμό των θεσμικών κειμένων που προηγήθηκε. Ένα ζήτημα είναι κατά πόσο και με ποιό τρόπο οι αντιλήψεις της προστασίας ακίνητων μνημείων και χώρων που εκφράζουν τα θεσμικά κείμενα σχετίζονται με τις θεωρητικές εξελίξεις στις επιστήμες που μελετούν και ερμηνεύουν τον υλικό πολιτισμό και ειδικότερα το χώρο και την οργάνωση του, όπως είναι η αρχιτεκτονική, η αρχαιολογία, η γεωγραφία, η κοινωνική ανθρωπολογία, η ιστορία και η φιλοσοφία^[35]. Οι όροι που χρησιμοποιούνται στα θεσμικά κείμενα για να δηλώσουν το αντικείμενο της προστασίας και το περιεχόμενο τους αποτελούν έναν δείκτη για τις σχέσεις αυτές, καθώς μπορούν να εξετασθούν σε σχέση με τους αντίστοιχους όρους και τις ερμηνείες που χρησιμοποιούν οι επιστήμες που πραγματεύονται το χώρο. Γενικά, μπορούμε να πούμε ότι διαπιστώνεται μία χαλαρή αντιστοιχία, καθώς και στα πεδία των επιστημών που προαναφέρθηκαν το ενδιαφέρον μετατοπίζεται σταδιακά από το μεμονωμένο μνημείο στο σύνολο και στον περιβάλλοντα χώρο (συμπεριλαμβάνεται και το φυσικό περιβάλλον) και τέλος στο τοπίο, αλλά και από τη μορφή των μνημείων και χώρων, στη λειτουργία και κατόπιν στο νόημα και την ερμηνεία.

Ένα ακόμα θέμα, το οποίο και θίξαμε, είναι, κατά πόσο οι όροι που χρησιμοποιούνται στις ελληνικές αποδόσεις των κειμένων αντιστοιχούν με τους όρους των πρωτότυπων κειμένων (κυρίως την αγγλική εκδοχή τους). Θεωρούμε ότι η απόδοση των όρων είναι σημαντική καθώς, όπως προσπαθήσαμε να δείξουμε, υπάρχουν εννοιολογικές διαφοροποιήσεις αλλά και σημαντικές υποδηλώσεις σχετικά με το αντικείμενο της προστασίας. Κατά τη γνώμη μας, οι ελληνικές αποδόσεις των όρων που αναφέρονται στα ακίνητα μνημεία και τους χώρους δεν βρίσκονται πάντα σε αντιστοιχία με τα πρωτότυπα κείμενα και οι διαφοροποιήσεις αυτές ενδέχεται να δημιουργούν και κάποια σύγχυση ως προς το αντικείμενο της προστασίας.

Τα ζητήματα όμως αυτά, της ορολογίας και των θεωρητικών αντιλήψεων, που προέκυψαν κατά την εξέταση του αντικειμένου και του περιεχόμενου της προστασίας ακίνητων μνημείων και θεσμικών χώρων στα ευρωπαϊκά και διεθνή κείμενα της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς, και τα οποία επιγραμματικά αναφέρουμε εδώ αξίζει, θεωρούμε, να αναλυθούν περισσότερο και να αποτελέσουν το αντικείμενο μίας ξεχωριστής μελέτης.

[1] Το 1^ο Διεθνές Συνέδριο Αρχιτεκτόνων και Τεχνικών των Ιστορικών Μνημείων που συνήλθε στην Αθήνα το 1931 (Συνέδριο των Αθηνών 1931) κατέληξε σε ψήφισμα που έγινε αποδεκτό από τη Συνέλευση της Κοινωνίας των Εθνών το 1932, στο οποίο διατυπώθηκαν κυρίως αρχές διατήρησης και αποκατάστασης των μνημείων, “The Athens Charter for the Restoration of Historic Momuments”, <http://icomos.org/en/charters-and-texts/...> και Λάββας 1993, 38-42. Λίγο αργότερα, το 1933, συνέρχεται στην Αθήνα το τέταρτο από τα «Διεθνή Συνέδρια Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής» (Congres Internationaux d’ Architecture Moderne-CIAM), με αντικείμενο την επεξεργασία των γενικών αρχών για τη σύγχρονη πολεοδομική οργάνωση. Στον Χάρτη των Αθηνών, ο οποίος προέκυψε από το συνέδριο αυτό και δημοσιεύθηκε το 1941 από τον Le Corbusier, γίνονται συστάσεις για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (προστασία μεμονωμένων κτισμάτων ή συνόλων, διαμόρφωση του χώρου γύρω από τα μνημεία με κατεδάφιση τρωγλών και δημιουργία πρασίνου, κ.λ.π.) (Λάββας 1993, 42, Κόνσολα 1995, 63).

[2] Το 1954 υπογράφεται η Διεθνής Σύμβαση της Χάγης, «Περί προστασίας των πολιτιστικών αγαθών εν περιπτώσει ενόπλου συρράξεως...», στην οποία διατυπώνεται η πεποίθηση για την οικουμενικότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αναφέρουμε: α) τη «Σύσταση για τις Διεθνείς Αρχές που Πρέπει να Εφαρμόζονται στις Αρχαιολογικές Ανασκαφές»^[3] 1956, β) τη «Σύσταση για την Προστασία του Κάλλους και του Χαρακτήρα Τοπίων και Τόπων» 1962, γ) τη «Σύσταση για τη Διατήρηση των Πολιτιστικών Αγαθών που Κινδυνεύουν από Δημόσια ή Ιδιωτικά Έργα» 1968, δ) τη «Σύσταση για την Προστασία, σε Εθνικό Επίπεδο, της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς» 1972 (βλ. και Σύμβαση Παρισιού 1972).

Recommendation on international principles applicable to archaeological excavations.
Recommendation concerning the safeguarding of the beauty and character of landscapes and sites.

Recommendation concerning the preservation of cultural property endangered by public or private works.

Recommendation concerning the protection at national level of the cultural and natural heritage.

[4] Με τα άρθρα 8 και 11 αποφασίζεται η ίδρυση Επιτροπής Παγκοσμίου Κληρονομιάς και η κατάρτιση του Καταλόγου Παγκοσμίου Κληρονομιάς αντίστοιχα, όπου θα καταχωρούνται τα μνημεία που είναι σημαντικά για τη διεθνή κοινότητα και που για τον λόγο αυτό χρήζουν αυξημένης προστασίας.

[5] Πρόκειται για διακήρυξη στην οποία κατέληξε το Συνέδριο για την Ευρωπαϊκή Αρχιτεκτονική Κληρονομιά που συγκλήθηκε, με πρωτοβουλία του Συμβουλίου της Ευρώπης στο Άμστερνταμ το 1975. Το συνέδριο αποδέχτηκε τον Ευρωπαϊκό Χάρτη Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς που εκπονήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης.

[6] Η Σύμβαση εμφορείται από το πνεύμα και τις αρχές της Διακήρυξης του Άμστερνταμ, οι οποίες με την ενσωμάτωση τους κείμενο μίας σύμβασης αποκτούν και νομική ισχύ.

[7] Από τη δεκαετία του '80 και μετά αρχίζει να εκδηλώνεται και το ενδιαφέρον της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προστασία των μνημείων. Στη συνθήκη «Περί Ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας» αναφέρεται ότι «Η Κοινότητα...σέβεται την εθνική και περιφερειακή πολυμορφία, ενώ ταυτόχρονα προβάλλει την πολιτιστική κληρονομιά. Η Κοινότητα υποστηρίζει επίσης και συμπληρώνει τη δράση των κρατών μελών στη διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ευρωπαϊκής σημασίας (άρθρο 128, παρ.2, βλ.Βουδούρη-Στρατή 1999, 394, Τροβά-Σκουρή 2003, 222).

[8] Συντάχθηκε στο Δεύτερο Διεθνές Συνέδριο Αρχιτεκτόνων και Ιστορικών Μνημείων, το οποίο συνήλθε στη Βενετία το 1964 και υιοθετήθηκε το 1965 από το ICOMOS.

[9] Η επεξεργασία του Χάρτη έγινε από τη Διεθνή Επιτροπή για τη Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (International Committee for the Management of Archaeological Heritage -ICAHM) και στη συνέχεια ο Χάρτης υιοθετήθηκε το 1990 από το ICOMOS.

[10] Σύμφωνα με το Handbuch der Architektur (Denkmaler II, 8 Halbband, h 26, Stuttgart, 1906 σ. 301 Λάββας σ.12), μνημείο είναι το σημείο ανάμνησης από το λατινικό *monere*, *monui*, *monitum*, *monere*: σκέπτομαι, θυμάμαι κάτι: πρόκειται για ένα σήμα που εκφράζει την ανάμνηση ενός γεγονότος, ένα αναμνηστικό σήμα. Με τον όρο μπορεί να εννοούνται πολλές κατηγορίες αντικειμένων, κινητών ή ακίνητων όπως αρχιτεκτόνημα, έργο πλαστικής, ζωγραφικής, κείμενο. Η ειδικότερη έννοια προσδιορίζεται κάθε φορά και το εύρος της ποικίλλει ανάλογα με την περίπτωση.

- [11] Κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον Νόμο 1126 της 3/10.2.1981): «Περί κυρώσεως της εις Παρισίους την 23^η Νοεμβρίου 1972 υπογραφείσης Διεθνούς Συμβάσεως διά την Προστασίαν της Παγκοσμίου Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς».
- [12] Κυρώθηκε από την Ελλάδα με τον Νόμο 2039/1992 «Κύρωση της Σύμβασης για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης».
- [13] Με αυτή την έννοια θα μπορούσαμε ίσως να πούμε ότι ο όρος του «ιστορικού μνημείου» μπορεί να περιλάβει και την άυλη κληρονομιά.
- [14] Κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Νόμο 1127/1981 «Περί κυρώσεως την εις Λονδίνο την 6^η Μαΐου 1969 υπογραφείσης Ευρωπαϊκής Συμβάσεως δια την προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς».
- [15] Κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Ν.3378/2005, «Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (αναθεωρημένη)».
- [16] Διακρίνονται πιθανόν επιδράσεις από τους αντίστοιχους θεωρητικούς προσανατολισμούς της αρχαιολογίας και των άλλων ανθρωπιστικών επιστημών-θα λέγαμε κυρίως από τις ανθρωπολογικές προσεγγίσεις του υλικού πολιτισμού.
- [17] Σύμφωνα με τη «Σύσταση σχετικά με την Προστασία, σε Εθνικό Επίπεδο, της Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς» (προοίμιο και γενικές αρχές), η πολιτιστική και η φυσική κληρονομιά αποτελούν έναν ενιαίο και αδιάσπαστο σύνολο, το οποίο περιλαμβάνει και ταπεινά αντικείμενα, τα οποία με το πέρασμα του χρόνου απέκτησαν πολιτιστική ή φυσική αξία.
- [18] Site: 1, the position of a town, building, etc. especially as to its environment. 2. The area on which anything is, has been, or is to be located. (Dunell 1992, 21 και παραπομπές).
- [19] Ένας αρκετά ευρύς ορισμός περιγράφει το “site” ως: «κάθε τόπο όπου αντικείμενα, αρχιτεκτονικές κατασκευές-χαρακτηριστικά (features) ή βιολογικά κατάλοιπα (ecofacts), που κατασκευάσθηκαν ή τροποποιήθηκαν από τον άνθρωπο, ανακαλύπτονται (Darvill 2002). Σύμφωνα επίσης με τον αρχαιολόγο Peter Drewett (1999,17) το “site” αποτελείται από περιοχές δραστηριοτήτων και απορρίμματα.
- [20] Ο όρος “site” είναι αρκετά προβληματικός. Η παρατηρήσιμη κατανομή στο χώρο των τέχνηργων είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων, πολλοί από τους οποίους είναι μετααποθετικοί. Η συνύπαρξη στο χώρο διαφορετικών καταλοίπων μπορεί να είναι τυχαία και επομένως η χωρική εγγύτητα δεν προϋποθέτει απαραίτητα την ιστορική συνάφεια.

Σε σχέση με τα κείμενα που παραθέτουμε εδώ, ο όρος “place” αναφέρεται μόνο στη Χάρτα της Λωζάννης. Τα ζητήματα αυτά της ορολογίας και των σχέσεων της σχετικής επιστημονικής βιβλιογραφίας με τα θεσμικά κείμενα θα αποτελέσουν αντικείμενο ενός ξεχωριστού άρθρου.

[21] Θεωρούμε ότι η μετάφραση του όρου «site» στα συγκεκριμένα κείμενα ως «τόπος» ή ακόμα και ως «τοπίο» δεν είναι ίσως η πλέον κατάλληλη, καθώς δεν αντιστοιχεί στο εννοιολογικό περιεχόμενο που έχει προσδώσει στους όρους αυτούς η βιβλιογραφία και ότι δημιουργεί σύγχυση για το τί προστατεύεται ακριβώς (ο όρος “place” - «τόπος» συνδέεται με τη μνήμη, ενώ το «site» προϋποθέτει υλικά κατάλοιπα, για το “landscape” - «τοπίο» βλ. παρακάτω).

[22] Τον όρο “landscape” (τοπίο) συναντούμε στα θεσμικά κείμενα για πρώτη φορά στη «Σύσταση για τη Διαφύλαξη της ομορφιάς και του χαρακτήρα τοπίων και τόπων του 1962» (Recommendation concerning the safeguarding of the beauty and character of landscapes and sites) (η μετάφραση δική μας). Στην εν λόγω Σύσταση ο όρος «τοπίο» συνδέεται, όπως υπονοεί και ο τίτλος, με αισθητικές αξίες-τα τοπία μπορεί να έχουν πολιτιστικό (cultural) ή αισθητικό (aesthetic) ενδιαφέρον. Ο όρος “landscape” έχει αποτελέσει τα τελευταία χρόνια το αντικείμενο έντονων συζητήσεων στα επιστημονικά πεδία της γεωγραφίας, της αρχιτεκτονικής, της κοινωνικής ανθρωπολογίας και της αρχαιολογίας και κυρίως στην αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία. Οι ρίζες του βρίσκονται στη φλαμανδική τοπιογραφία του 17^{ου} αιώνα και είχε αρχικά αισθητικό περιεχόμενο ενώ σταδιακά διευρύνεται και στον 21^ο αιώνα τονίζονται οι ιστορικές, κοινωνικές, και ανθρωπολογικές του διαστάσεις.

[23] 16^η Συνεδρίαση της Επιτροπής Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς (UNESCO World Heritage Committee), Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage (Decisions-report) 1992, Santa Fe, p.54-55, <https://whc.unesco.org/en/session/16COM>, <https://whc.unesco.org/archive/1992/whc-92-conf002-12adde.pdf>. Επίσης, Revision of the Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention <https://whc.unesco.org/archive/1992/whc-92-conf002-10adde.pdf>.

UNESCO, 2002, Cultural landscapes: the challenges of Conservation, World Heritage Papers, World Heritage 2002, Ferrara, Italy (edited 2003). UNESCO, 2017, Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention, <https://whc.unesco.org/en/guidelines/document-57-11.pdf>.

Μας προβληματίσε και η απόδοση στα ελληνικά του όρου “cultural” την οποία γενικά συναντήσαμε ως «πολιτιστικός» (βλ και υποσημ. 22), θα μπορούσε όμως να είναι ίσως και «πολιτισμικός». Γενικά θεωρείται ότι στην ελληνική ο όρος «πολιτισμικός» θεωρείται πιο γενικός, αφηρημένος και στατικός, ενώ ο «πολιτιστικός» πιο

συγκεκριμένος, μερικός και δυναμικός, χωρίς όμως αυτό να είναι απόλυτο (Ίδρυμα νεοελληνικών σπουδών του Ινστιτούτου Μ. Τριανταφυλλίδη, 1999: Λεξικό της κοινής νεοελληνικής, Μπαμπινιώτης Γεώργιος, 1998: Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας, κέντρο λεξικολογίας).

[24] “...represent the “combined works of nature and of man” designated in Article 1 of the *Convention*. They are illustrative of the evolution of human society and settlement over time, under the influence of the physical constraints and/or opportunities presented by their natural environment and of successive social, economic and cultural forces, both external and internal” (Unesco 1992, ο.π.).

[25] Σύμφωνα με το παράρτημα 3 των Οδηγιών-Operational Guidelines for the Implementation of the World heritage Convention-2008, σ.85 για την περίληψη τους στον Κατάλογο Μνημείων Παγκόσμιας Κληρονομιάς
<https://whc.unesco.org/en/guidelines/opguide08-en.pdf>

[26] Κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Νόμο 3827/2010 «Κύρωση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Τοπίου».

[27] Κατά τη γνώμη μας και τα χρονικά όρια είναι πολύ ασαφή. Φαίνεται ότι περιλαμβάνει ανθρωπογενή χαρακτηριστικά που μπορεί να είναι και σύγχρονα του παρατηρητή.

[28] Για μία κριτική προσέγγιση στην έννοια του «πολιτιστικού τοπίου» και στη χρήση της βλ. Jones 2003.

[29] Σύμφωνα με τον Thomas (Thomas 2001,181) υπάρχουν δύο διαφορετικοί τρόποι κατανόησης της έννοιας του τοπίου: ως μία προσδιορισμένη έκταση γης που γίνεται κατανοητή οπτικά, και ως μία ομάδα σχέσεων ανάμεσα σε ανθρώπους και τόπους (places) που παρέχει το πλαίσιο για την καθημερινή δράση και συμπεριφορά. Αντίστοιχα, σύμφωνα με τον Tilley (Tilley 1994,8) υπάρχουν δύο τάσεις στην ερμηνεία του τοπίου: η επιστημονική και η ανθρωπιστική. Σε αυτή τη δεύτερη κατηγορία αντιλήψεων, την κοινωνική ή ανθρωπιστική εμπίπτει και η έννοια του τοπίου όπως ορίζεται στη Σύμβαση της Φλωρεντίας.

[30] Υπάρχει ωστόσο και η κριτική για τη χρήση αυτής της διευρυμένης έννοιας του τοπίου, καταρχήν στο επιστημονικό πεδίο της αρχαιολογίας. Για μία σύνοψη βλ. Fleming 2006, Johnson 2012.

[31] Ήδη κάποια μη δεσμευτικά κείμενα είχαν αναφερθεί σε τέτοιου είδους πρόσφατα κατάλοιπα, διευρύνοντας και άλλο το αντικείμενο της προστασίας, π.χ η Σύσταση 872 (έτος 1979) του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη βιομηχανική αρχαιολογία και τη

Σύσταση (91)13 (έτος 1991) της Επιτροπής υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του 20^{ου} αιώνα (Βουδούρη-Στρατή 1999, 372).

[32] Ήδη αναφερθήκαμε (υποσημ. 1) στο ψήφισμα των Αθηνών του 1932 και στον Χάρτη των Αθηνών του 1933. Στα κείμενα αυτά επισημαίνεται η ανάγκη καταγραφής των μνημείων και η δημιουργία ενός αρχείου για κάθε κράτος. Επίσης, τονίζεται ότι κατά την κατασκευή καινούριων κτιρίων θα πρέπει να υπάρχει μέριμνα για το περιβάλλον των αρχαίων μνημείων.

[33] Χρησιμοποιήσαμε τη μετάφραση στα ελληνικά του Ε. Φερεντίνου-περιοδικό Αρχιτεκτονικά Θέματα, τευχ. 9/1975, 108 (Λάββας 1993, Κόνσολα 1995).

[34] Περισσότερο ανάγλυφο διαγράφεται το σχέδιο προστασίας στη Σύσταση για την Προστασία της Παγκόσμιας Κληρονομιάς (Παρίσι 1972). Για την οργάνωση της προστασίας προτείνεται μία σειρά από μέτρα που συγκροτούν ένα πολύπλευρο σχέδιο προστασίας με έμφαση στον ρόλο των μνημείων στη σύγχρονη ζωή (δεκατρία χρόνια πριν την ολοκληρωμένη πολιτική προστασίας που καθιέρωσε η Σύμβαση της Γρανάδας). Αναφέρουμε κάποια από αυτά: δημιουργία αρχείου και υπηρεσιών τεκμηρίωσης, επιστημονικά και τεχνικά μέτρα που αφορούν τη συντήρηση, εγκατάσταση νέων χρήσεων, διατήρηση της αρμονίας ανάμεσα στο μνημείο και το περιβάλλον του, ζώνες προστασίας, διεπιστημονική συνεργασία, νομικά και οικονομικά μέτρα (όπως διαδικασίες ελέγχου οικοδομικών δραστηριοτήτων, κ.λ.π.) και εκπαιδευτική δράση.

[35] Επικεντρώσαμε βιβλιογραφικά κυρίως στην αρχαιολογία, λόγω της εξοικείωσής μας με το συγκεκριμένο πεδίο. Υπάρχει εκτενής συζήτηση και στις άλλες επιστήμες και αντίστοιχη βιβλιογραφία. Θεωρούμε ότι οι βασικοί προβληματισμοί είναι παρόμοιοι και οι εξελίξεις ακολουθούν παρόμοιες τάσεις, καθώς υπάρχει στενή επικοινωνία μεταξύ των εν λόγω επιστημονικών πεδίων.